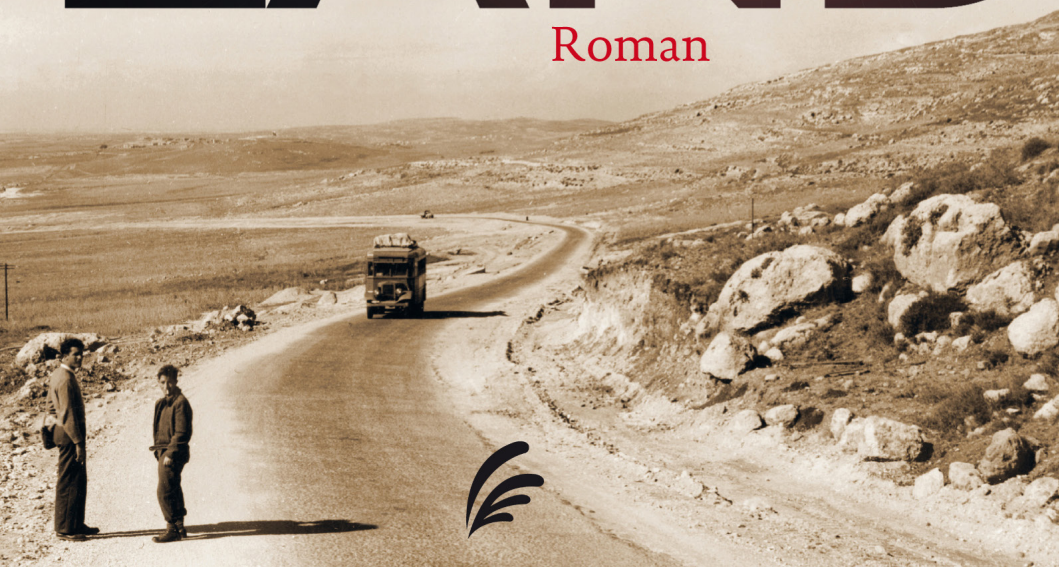

Stephan
Abarbanell

MOR GEN LAND

Roman

Over het boek

1946. De Joodse Lilya Wasserfall is actief in het verzet in Palestina en hoopt bij een grote sabotageactie ingezet te worden. Maar ze krijgt een volkomen andere opdracht: in het ontregelde Duitsland moet ze op zoek naar de verdwenen Joodse wetenschapper Raphael Lind. Voor de oorlog vluchtte zijn broer Elias Lind naar Israël, terwijl Raphael geen afstand kon nemen van zijn Duitse wortels en in dienst ging bij de nazi's. Elias kan het bericht dat Raphael omkwam in een concentratiekamp niet geloven en denkt bewijs te hebben dat hij nog leeft. Voor Lilya begint een avontuurlijke reis door Europa, die ook een zoektocht is naar zichzelf en naar een heimat.

De pers over het boek

‘Een opwindend boek! Boeiend en wereldwijs. Ik heb *Morgenland* verslonden.’ – Jan-Philipp Sendker

‘Abarbanell toont de ambivalente houding van de Joden ten opzichte van Duitsland en hun zoektocht naar aansluiting in een gemeenschap waarin velen van hen zich allang aangepast hadden.’ – *Süddeutsche Zeitung*

Over de auteur

Stephan Abarbanell (1957) is Chef Cultuur bij het Duitse radio-station RBB. *Morgenland* is zijn debuutroman. Inspiratie voor dit aangrijpende verhaal haalde hij uit zijn rijke Joodse familie-geschiedenis, zijn vele reizen naar Israël en de beroemde ge-broeders Scholem, waarop de Linds gebaseerd zijn.

Wilt u op de hoogte blijven van de romans en literaire thrillers van uitgeverij Signatuur? Meldt u zich dan aan voor de literaire nieuwsbrief via onze website www.uitgeverijsignatuur.nl.

© 2015 by Stephan Abarbanell and Blessing Verlag, a division of
Verlagsgruppe Random House GmbH, München, Germany
Oorspronkelijke titel: *Morgenland*
Vertaald uit het Duits door Marcel Misset
© 2016 Uitgeverij Signatuur, Amsterdam en Marcel Misset
Alle rechten voorbehouden.

Omslagontwerp: Bauer+Möhring
Bewerking Nederlands omslag: b'IJ Barbara
Omslagbeeld: © akg-images
Typografie: Pre Press Media Groep, Zeist

ISBN gebonden editie 978 90 5672 556 3
ISBN e-book 978 90 449 7510 9
NUR 302

Eerste druk, juni 2016
Tweede druk, e-book, juni 2016

Stephan Abarbanell

Morgenland

Vertaald door Marcel Misset

SIGNATUUR

2016

JAFFA ROAD

1

Ze rechte haar rug en ging rechtop zitten. Sinds ze het fort in Latrun waren gepasseerd, keek ze naar buiten. Langs de kant van de weg lagen kapotgeschoten jeeps, een uitgebrande vrachtwagen met de deuren wijd open. Rond struiken, zag ze, lagen flarden van autobanden en stukken ijzer, die ze op patroonhulzen vond lijken. De kust beneden in het dal was nauwelijks meer dan een dunne, met potlood getrokken streep. Daarachter strekte de zee zich uit, die in haar bedrieglijke oneindigheid helemaal niet leek te passen bij die karige strook land die in de zinderende hitte vredig leek te slapen.

Trillend kroop de bus langs de weg omhoog, maakte bocht na bocht, als geweerschoten sprongen stenen onder de banden op, door het achterraam was alleen maar een wolk van stenen en stof te zien.

Vanaf haar stoel op de achterste rij zag ze – langs de hoofden van haar medepassagiers – hoeden, versleten hemdkragen en in de bagagenetten koffers met etiketten uit Rotterdam, Marseille, Valparaíso en Hamburg. Het rook naar kamfer, muf geworden eau de cologne en zweet. En naar angst.

Het begon al te schemeren toen de bus stopte in een vallei tussen Deir Ajub en Bab El-Wad. De chauffeur sloeg met zijn vlakke hand op het stuur, sprong op uit zijn stoel en pakte een jerrycan met water. Hij maakte de motorklep van de Dodge open en probeerde met een zakdoek de sissende radiator open te schroeven. Niemand zei iets. De stilte werd alleen doorbroken door het rit-selen van de kranten waarmee de reizigers zich koelte toewuifden en door het tsjirpen van krekels. Vliegen kwamen door de

geopende deuren naar binnen en de hitte leek op een dag als deze in juni uit de aarde op te rijzen als een zelfstandig, lichaamloos wezen.

Ze keek langs de helling naar beneden en speurde de rotsen en struiken af, de bomen die zich kromden als in doodsstrijd. Het zweet liep van haar voorhoofd. Ze bond haar haren met een leren veter vast. Daarna pakte ze de muts weer die op haar schoot lag. Boven op de bergkam zag ze een herder staan, met zijn zoon. Een broodmagere hond met een mottige vacht scharrelde rond hun voeten. Herders waren allemaal spionnen, hadden ze haar tijdens de opleiding geleerd. Hou ze in de gaten, ze proberen je voor hun karretje te spannen.

Een paar meter hoger lag achter een muur van rotsblokken ook nog een Engelse wachtpost, maar als er een aanslag zou plaatsvinden zouden de Engelsen hier nooit op tijd zijn. Het eerste schot drong waarschijnlijk niet eens tot daarboven door; bij het tweede schot zouden ze wakker worden, bij het derde zou de slaperige sergeant eindelijk zijn verrekijker hebben gevonden. Scherpstellen, kijken. Waarom was die bus daarbeneden blijven staan? Het vierde schot, het vijfde, het zesde, het zevende. Welk schot zou haar treffen?

De Engelse soldaten zouden met getrokken geweren uitrukken en de helling afstormen. Alleen maar om de doden te tellen.

‘Een lek in het koelsysteem of in de radiator. Egged zou beter voor onze bussen moeten zorgen. Maar ze hebben geen geld en geen geduld.’

De man die naast haar zat, lag zonet nog te slapen. Hij leek haar ietsje ouder dan zij, ze schatte hem midden twintig, hij moest ergens onderweg zijn ingestapt.

‘Wat minder wapens in de verkeerde handen zou ik ook wel prettig vinden,’ zei ze, en ze keek weer langs de helling omlaag.

‘In de handen van Arabieren,’ zei hij. ‘En? Heb je daarboven iets gezien wat ik ook moet weten, kameraad?’

Er was niets te zien. De herder was weer achter de bergkam verdwenen.

‘We hebben een plan nodig om van dit gevaarte weer een be-

wegend doelwit te maken. En liefst een beetje snel,' zei ze.

'Een plan. Goed idee.'

De man glimlachte. Hij had haar met kameraad aangesproken.

Ze had hem niet eerder opgemerkt. Toen de bus op de Carmelmarkt in Tel Aviv was gestopt en zij instapte, had ze de lege achterste rij ontdekt en zich er breeduit geïnstalleerd: rugzak, metalen waterfles, een boek uit de bibliotheek van de kibboets. Het was allemaal ineens zo snel gegaan. Even later waren haar ogen dichtgevallen. Had ze geslapen? Door haar gesloten oogleden had ze flakkerende lichten gezien. Toen de bus een keer afremde stootte ze haar hoofd tegen het raam.

De man stond op, liep naar voren en stapte uit. Door de voorruit zag ze hem praten met de chauffeur, die met zijn handen in zijn zij bij de open motorkap stond. De vreemdeling trok zijn hemd uit zijn broek, wikkelde de stof om zijn hand en maakte met een snelle beweging de radiator open. Met zijn vrije hand pakte hij de jerrycan. Even later sloeg de motor weer aan. De bus kwam weer in beweging, een luchtstroom kwam door de ramen naar binnen, een van de passagiers mompelde een gebed. De vreemdeling was weer naast haar komen zitten. Hij had blinkend witte tanden, een donkere bos woeste krullen en een mooi profiel. Hij streek het natte haar van zijn voorhoofd en veegde zijn handen af aan zijn broek.

'Shaul Avidan,' zei hij, 'ik heb me nog helemaal niet voorgesteld. Ik hoop dat je het niet erg vond dat ik je even alleen liet – met ons plan.'

'Ik denk na, en de man maakt de schroefdop los. Zo had ik het me voorgesteld,' zei ze.

De vreemdeling schoot in de lach.

'En hoe heet onze grote denkster?'

'Lilya,' zei ze en ze stak haar hand naar hem uit.

'Lilya en verder?'

'Wasserfall.'

Hij keek haar aan alsof hij nog meer verwachtte. Hoe vaak had ze dat al niet meegemaakt. Hij zou vast denken, ben jij, kleine Israëliische, dan niet een van ons, met die naam?

Ze slaakte een zucht.

‘Lilya Tova Wasserfall.’

Hij glimlachte.

‘Mooie naam. Past bij je.’

‘Dank je,’ zei ze.

Hij keek naar haar schoot. Ineens merkte ze dat ze haar muts nog vast omklemd hield. Ze probeerde de donkere vlekken, bijna zwart waren ze, te verbergen. Je kon duidelijk zien dat het geen zweetvlekken waren. Hij trok een schone, keurig opgevouwen zakdoek uit zijn broekzak en bood hem aan. Ze bedankte hem ervoor, bette haar voorhoofd en slapen ermee en haalde hem langs haar nek en hals. Hij keek opmerzaam toe, maar niet met die verlangende, gretige blikken die ze van de meeste mannen kende, eerder nieuwsgierig, met een soort zakelijke interesse, alsof hij wilde weten of de zakdoek zijn taak naar behoren vervulde.

De bus maakte een scherpe bocht, de weg werd minder steil. De chauffeur draaide telkens weer zijn hoofd opzij om voorovergebogen naar de motor te luisteren.

‘En nu weg van het platteland en op naar de heilige stad. Ken je Jeruzalem?’ vroeg hij terwijl hij de zakdoek weer opborg.

‘Redelijk.’

‘Wat zou je denken van een rondleiding, kameraad? Dan kunnen we nog wat verder praten. Je zult versteld staan hoe onze stad groeit, ondanks al het geweld. Het is een wonder.’

‘Wonderen zijn iets moois. Ze gebeuren alleen zelden als je erop hoopt. Een enkele uitzondering daargelaten misschien.’

Lilya deed haar best om luchtig te klinken.

‘Dank je,’ zei de vreemdeling lachend.

Het was haar opgevallen dat hij ónze stad had gezegd, hoewel dat niet echt klopte. De stad zou nooit echt alleen van hen zijn.

De vreemdeling boog zich naar haar over en keek nu naar haar laarzen, die onder de modder zaten.

‘De stompzinnigheid van het plattelandsbestaan. De geschiedenis wordt in de steden geschreven. Dat vergeten we weleens.’

‘Karl Marx,’ zei ze, ‘alleen doelde die bij mijn weten niet op onze kibboetsim toen hij het over ongeletterde boeren had.’

De lippen van de man vormden een stomme ‘O!’

‘Maar als hij dit toevluchtsoord van de toekomst had gekend..’

‘Dan was de wereldgeschiedenis heel anders verlopen,’ vervolgde ze, ‘en was Stalin nu bananenplukker in Asjkelon.’

Ze wist niet wat ze van die Shaul moest denken; ze vond het prettig zo met hem te kletsen, het was een welkome afleiding. Ze had het gesprek graag voortgezet, zich erdoor laten meeslepen – gedachten, zinnen, gewichtloos als de wind over de heuvels – maar voelde ook hoeveel inspanning het haar kostte. Ze keek weer naar buiten en zag dat de zon al bijna onder was. Tussen de heuvels doken de eerste huizen op, zwart, zonder schaduwen. Het was niet ver meer naar de stad.

De man keek weer voor zich uit. Ze probeerde een blik op zijn handen te werpen. Sinds ze door het leven ging met wat ze inmiddels ‘haar toestand’ was gaan noemen, keek ze naar handen. De handen van vreemden. De handen van Shimon Ben Gedi die ze in Tel Aviv was gaan opzoeken, de handen van de buschauffeur, de handen van de man die had aangeboden haar rugzak de bus in te tillen.

De bus minderde vaart, de chauffeur hield het stuur met gestrekte armen vast en trok het met een krachtige beweging naar links toen ze het busstation binnenreden. De passagiers stonden al te rukken en te sjoeren aan hun koffers en tassen. Ze verdrongen elkaar en werden heen en weer geslingerd door de bus, die nog uitrolde. Met een ruk kwam het voertuig tot stilstand. Lilya kon niet zien of ze al bij de halte waren. Na een laatste siddering zweeg de motor. De chauffeur duwde de deuren open en sprong uit de bus.

Lilya en de vreemdeling waren de laatsten die naar buiten kwamen. Bij de deuren draaide hij zich nog een keer naar haar om. Hij keek anders, zijn ogen leken koud als marmer.

‘Sjalom, kameraad, ik hoop tot ziens,’ zei hij, en hij bleef haar, een kleine eeuwigheid leek het wel, aankijken. Toen draaide hij zich om en verdween met verende tred in het gedrang.

Op het busstation wierp ze een blik om zich heen, met de rugzak over haar schouder. Nu moest ze haar hoofd erbij houden.

Later zou ze er wel over nadenken wie die Shaul was en wat die hint over elkaar weerzien en die doordringende blik te betekenen hadden. Ze baande zich een weg tussen hurkende handelaren door, die falafel, koffie, kruiden en sieraden verkochten, en keek of ze Britse uniformen zag. Krantenverkopers wapperden met avondedities, Arabische kinderen liepen met uitgestoken hand met haar mee. De geur van diesel, roet en geschroeid lamsvlees hing in de lucht. Vertellers, voorlezers en rondreizende tandartsen zaten langs de kant van de weg. De spaarzaam verlichte Jaffa Road voerde Lilya verder de stad in.

Elias Lind. Morgen zou ze hem treffen, de zaak afronden en Jeruzalem weer achter zich laten. De vergeten schrijver. Hem opzoeken was een opdracht van Shimon Ben Gedi. Ze had zich ertegen verzet, maar tevergeefs. Ze had er de kracht niet voor, en Ben Gedi wist dat.

De Mahane-Jehudamarkt liet ze rechts liggen, de zonneschermen van marktkraampjes hingen omlaag, de rolluiken waren neergelaten als het brandscherm in een theater en wachtten op wat er de volgende ochtend komen ging. Katten snuffelden aan lege blikken, bedoeïenen uit de oude stad kwamen haar tegemoet; ze waren met manden en tassen op weg naar hun kamp buiten de stad. Lilya keek of ze de gevleugelde stenen leeuw op het gebouw van de verzekeringsmaatschappij al kon zien. Als kind had ze de letters op de gevel altijd als ASSIC V RAZIONI gespeld. Ze dacht dat de als V geschreven U een soort van scheidingsteken was. Haar vader moest haar elke avond voor het slapengaan een verhaaltje vertellen over de leeuw Assic Razioni. 'Assic en ...' zo begon het meestal, 'de wolf', 'de sultan', 'de dichter', 'de tovenaar'. 'Assic en de lachende kameel' was haar lievelingsverhaal, omdat de leeuw de kleine kameel beschermde tegen de andere leeuwen. Nu leken de verhalen afkomstig uit een ver, vreemd verleden. De leeuw troonde op een graftombe van zekerheden die allang waren vervlogen.

Achter het verzekeringsgebouw en het hoofdkantoor liep de straat omlaag richting de Jaffapoort en de oude stad. Ze moest hier naar rechts. Het huis was in een zijstraat in Nahalat Shiva,

ver kon het niet meer zijn. Vader had haar het huis beschreven, het was nauwelijks meer dan een woon- en eetkamer, en een slaaphok. Het lag aan een binnenplaats waar het in het voorjaar naar koelte en afval rook en die in de zomer onderdak bood aan vleermuizen. Toen haar ouders uit de stad waren vertrokken om in Netanja een ‘nieuw leven’ te beginnen, hadden ze de goedkope woning gehuurd en lukraak vol gezet met spullen uit hun grote huis in Rehavia. Alles wat ze in de stad wilden achterlaten, zowel nuttige als volkomen overbodige spullen, stond er door elkaar. Een pied-à-terre moest het worden, een toevluchtsoord, thuis en opslag ineem. Lilya kon zich niet voorstellen dat haar ouders hier ook maar één keer hadden overnacht.

‘Onze *caïdale*’, had haar vader met hangende schouders vaag glimlachend gezegd toen hij de dag voor hun vertrek de huur-overeenkomst met een handdruk had bekrachtigd.

Hun *caïdale* – een feest- en koningstent van de bedoeïenen, de vergelijking was even on- als uitzinnig – was met een onverklaarbare hardnekkigheid een voorlopig onderkomen gebleven. Ze zou er een paar nachten slapen, in dat hol met die vorstelijke naam, en dan weer vertrekken.

De sleutel lag op de afgesproken plek. Haar handen trilden toen ze uiteindelijk in het aardedonker het sleutelgat vond. Heel even aarzelde ze, toen duwde ze de deur open en ging naar binnen.

2

Ze telde tien slagen, of waren het er twaalf? Het ochtendlicht viel door dunne kieren de kamer binnen en tekende strepen op de muur. Vanuit haar bed keek ze de keuken in. Op haar zij liggend telde ze de balken aan het plafond. Ze strekte haar vingers naar ze uit en deed alsof ze de snaren van een gitaar bespeelde. Het was bijna een vaste gewoonte van haar geworden om iets onzinnigs te doen als ze iets belangrijks, iets ernstigs, iets onafwendbaars te doen had. Maar wat was zinnig, en wat was onzinnig? De wereld leek steeds vager te worden, contouren losten op, de waarheid was een amfibisch wezen; mensen, en zij hoorde daar ook bij, hadden tegelijkertijd gelijk en ongelijk dat ze het overzicht verloren. Voor de waarheid gold hetzelfde als voor schuld. Was zij schuldig, had Yoram zich schuldig gemaakt? Kon je iets doen zonder je ergens aan schuldig te maken? Alleen dromen was ongevaarlijk. Dromen zijn altijd waar, ook al zijn ze bedrog. Misschien was het paradijs niets anders dan een plantsoen voor slaapwandelaars, met bankjes waarop stond VERBODEN VOOR NIET-DROMERS. Of GELIEVE NIETS TE DOEN.

Ze kwam overeind, streek haar haren naar achteren en voelde de puntjes langs haar schouders kriebelen. Even leken het handen, lippen die haar kusten. Ze zette haar voeten op de koude vloer en probeerde in het binnenvallende licht op haar horloge te kijken. Om tien uur had ze met de schrijver in café Lewandowski afgesproken. Elias Lind. Heimelijk hoopte ze dat hij niet op zou komen dagen, hoewel Ben Gedi tijdens hun ontmoeting had gezegd dat ze dat kon vergeten. Hij had haar op het geheime kantoor in Tel Aviv ontboden, wat haar na haar vlucht en al die

maanden in het noorden totaal had verrast. Zijn order stond op een papiertje in een luciferdoosje, zonder toevoegingen. Ze las het papiertje, verbrandde het, pakte haar spullen en verliet haar schuilplaats, de kibboets Hanita. Nog een laatste keer was ze naar de top van de heuvel gelopen, op de betonnen ingang van een onderaardse bunker geklommen, haar haar in de wind, haar rug naar Libanon, om door de bomen naar het dal beneden te kijken, naar de zee in de verte waarop de zon leek te dansen. Ze wilde niet weg, nog niet. Na Yorams dood had ze zichzelf ondergedompeld in een wereld die bestond uit arbeid op het land, liederen, kampvuren en droomloze nachten, een leven zonder toekomst en zonder verleden, een cocon van pure tegenwoordige tijd. Ze wist dat die nu op barsten stond.

De rolluiken waren nog steeds neergelaten, ze hoorde een hond blaffen en Arabische stemmen op de binnenplaats, ergens op straat balkte een ezel. Wind was opgestoken, ze voelde dat de *chamsin* in aantocht was. Ze keek om zich heen in de kamer. De avond van haar aankomst had ze slechts contouren gezien, een wereld zonder diepte. Ze had alleen een kaars aangestoken, ze wilde niet gezien worden. Nu deed ze een van de luiken open. Het licht stroomde naar binnen. Dit was dus de caïdale van haar vader. Ze herkende de keukentafel uit haar ouderlijk huis, een vitrine vol beschadigde maar nog bruikbare borden, glazen, twee karaffen, een boekenkast die tegen de muur stond. Ze kon niet zien naar welk principe haar ouders hun boeken hadden geordend. Hebreeuwse, Engelse en Duitse exemplaren stonden kriskras door elkaar. Misschien zaten er een paar boeken tussen waarmee ze keer op keer haar Duits had geoefend. *Tonio Kröger*, *Fabian* en *Nachsommer* had ze na een paar bladzijden weggelegd, maar Vicki Baum had ze verslonden. *Menschen im Hotel*, *Tanzpause*, *Welt ohne Sünde*. Ze stond op en streelde langs de ruggen van de boeken. Ze waren bedekt met een laag stof dat zo grof was als zand. Was dat het enige wat er in de stad nog restte van de familie Wasserfall?

Hier vlakbij, in King George Street, woonde ze met haar ouders en Yoram voordat ze samen verhuisden naar het grote huis

in Rehavia, in 1934 was dat, ze was toen tien. De nieuwe woning bevond zich op de eerste verdieping, was groot en had hoge plafonds. Het huis, dat in Haran Street lag, was van een verre oom van haar vader die er een redelijke huur voor vroeg. Haar vader en moeder gingen elke ochtend voor dag en dauw de deur uit, ze werkten allebei als arts voor Histadroet, de vakbond. Ze kwamen beiden uit Posen en waren in 1920 geëmigreerd toen de berichten over pogroms in het oosten almaar toenamen. Ze waren naar Palestina gekomen en hadden iets bereikt. Joden hadden een eigen land nodig, ze zagen geen andere oplossing. Hoewel ze vervuld waren van het politiek geïnspireerde zionisme van Herzl, dachten ze dat ze Europa eenvoudigweg in hun bagage zouden meenemen om het hier weer uit te pakken.

Vanaf het moment dat ze erin trokken waren ze dol op het huis, maar soms werden ze er weemoedig van omdat het zo Europees aanvoelde, helemaal niet leek te passen in dit barre land aan de rand van de woestijn, en schaamden ze zich, omdat het huis met zijn vele kamers vol licht en lucht niet paste bij hun idealen. Dikwijls durfden ze vrienden en collega's die armer waren of nog radicalere socialisten dan zijzelf, niet thuis uit te nodigen, omdat ze privileges als deze, die anderen gewoon als geluk zouden beschouwen, zelf als een soort onrecht beschouwden.

Ze leerden al snel dat Palestina geen Europa was en ook geen Arabië, maar iets ertussenin. Ze werden wakker geschud toen vrienden van ze, de Lippmans, in 1931 bij een vuurgevecht tussen Arabische strijders en de Britse politie om het leven kwamen. Ze waren volkomen toevallig in de vuurlinie terechtgekomen, en Yoram Lippman, hun zoon die toen tien was, had het allemaal gezien en het als enige overleefd.

Voor hun ouders stond onmiddellijk vast dat ze het kind van hun vrienden als hun eigen zoon zouden opvoeden. Yoram was zwijgzaam en in de war, wilde nauwelijks eten en Lilya's moeder verschoonde elke ochtend zijn natgeplaste lakens. Ze verloren hem geen moment uit het oog en sleepten hem mee naar de oude zenuwarts dokter Kitteler, die vroeger in Breslau grote bekendheid als psychoanalyticus had genoten. Zonder een woord te

zeggen luisterde hij naar het verhaal van de jongen, maar hij wist ook niet wat hij met hem aan moest. Het was Yoram voor, Yoram na, en Lilya kreeg er snel genoeg van. Haar ouders omringden haar met alle liefde, maar hun bezorgdheid – die vaak groter leek – ging uit naar haar nieuwe broer. In de loop der gebeurtenissen leek haar vader zijn gevoel voor humor, zijn ironie en zijn relativeringsvermogen te verliezen, alsof zijn ziel water, licht en frisse lucht tekortkwam. Van dag tot dag werd hij somberder. Haar moeder, een mengeling van liefde, warmte en Pommerse toewijding, werd almaar strenger; vroeger probeerde ze haar man slechts af en toe af te remmen als hij voor de kinderen weer eens Hitler of Mussolini imiteerde of Lilya voor het slapengaan absurde, grappige, volgens haar volkomen ongeloofwaardige verhalen vertelde vol muizen met toverkracht, lachende kamelen en gevleugelde leeuwen, maar inmiddels neigde ze steeds meer naar het puur verstandelijke, de harde praktijk van het beheersen van de dingen en de levensomstandigheden, ook ten opzichte van de situatie in het land. Ze was slim genoeg om te beseffen dat juist de onbeheersbaarheid haar op het dorre pad van de rechtchapenheid had gebracht. Lilya hoorde haar moeder nog maar zelden lachen, maar wat ze te zeggen had was overdacht en kwam nog steeds rechtstreeks uit haar hart.

Maar Yoram was mooi. Lilya keek verward, en later nieuwsgierig toe hoe hij een man werd, hoe hij las en leerde, vrienden kreeg en worstelde met de Palestijnse zaak. Zijn zwaarmoedigheid was vrijwel verdwenen en Lilya kreeg steeds vaker vlinders in haar buik, een kriebelend gevoel in haar nek als hij in haar buurt was of haar aanraakte. Ze bewonderde zijn geslotenheid, die ze voor diepgang hield. Op een zeker moment, toen jongens en mannen allang waren begonnen haar na te kijken met de onblusbare begeerte van honden, was ze ervan overtuigd dat alleen zij, Lilya Tova Wasserfall in staat zou zijn, dat alleen zij voorbestemd was om in zijn diepten door te dringen en die te ontsluiten. Yoram bezat een diepe ernst die haar in hoge mate opwond. Was het liefde? Op een bepaalde manier wel. Een liefde zonder verlossing, die haar onzichtbaar maakte voor alle andere mannen.

Lilya probeerde de stroom herinneringen een halt toe te roepen. Ze kon beter opstaan, zich aankleden en de deur uit gaan. Maar ze zonk terug op het kussen, sloot haar ogen en trok haar knieën op. Leven. Vooruit, achteruit. Stilstand. Leven. Dood.

Hoe vaak had ze de afgelopen jaren in Rehavia niet geprobeerd haar gevoelens, de beelden, geuren en aanrakingen die haar met Yoram verbonden, op te roepen, ze diep vanbinnen vast te houden, op te slaan, zodat ze die in tijden van droogte en wachten vast kon pakken, ze op kon halen. Ze zag weer voor zich hoe ze in de tuin achter het grote huis op haar buik op een deken lag met een boek voor zich, haar kin steunend op haar handen. Er stonden robuuste bomen, dicht op elkaar met een beschuttend bladerdak. Ergens in huis ratelde een schrijfmachine. In Harran Street woonden artsen, professors, kunstenaars, maar dit was het geluid van haar vaders typemachine. Onvermoeibaar werkte hij in zijn schaarse vrije tijd aan een petitie, een appel aan het Hof over de inrichting van de gezamenlijke staat Palestina. Uit het raam van de burens klonk pianomuziek, even later kwam uit een raam verderop in het blok de hoge toon van een viool aangevaaid. Loopjes, frasen, inzetten.

‘Bach links, Debussy rechts. Dat kan niet goed gaan. Een van de twee moet wijken,’ zei Yoram.

Hij zat naast haar in het gras met een stapel kranten – de *Palestine Post*, *Davar*, *Jedioth Achronoth Haaretz* en de Arabische *Al-Difa*. Met een grote schaar knipte hij artikelen uit.

‘Wie gaat er winnen?’ vroeg ze.

Yoram lachte zonder op te kijken. ‘De beste. Ofer dus.’

De piano verstomde.

‘Zo hoort het,’ zei Yoram, ‘de muzen hebben gesproken. Bach blijft.’

Ze keek naar hem op. Zijn donkere, bijna zwarte haar hing voor zijn gezicht, zijn hemd stond tot halverwege zijn gebruinde borst open, zijn mooie handen bewogen behendig bij het uitknippen van de gekozen krantenartikelen. Hij rook naar leer en citroen. De spieren in zijn rechterarm spanden zich. Als hij zou opkijken, zou hij zien dat ze hem aanstaarde. Die gedachte deed haar blo-

zen. Misschien wist hij het allang, maar liet hij het niet merken.

Ze draaide zich op haar rug.

‘Dat zwarte en dat witte plakboek ... Wat doe je als een van tweeën vol is?’

‘Dan pak ik de volgende. En nog een, tot ...’

Yoram verzamelde artikelen uit kranten die Ehoed had gelezen en in een hoek van de gang opstapelde. Hij bladerde er snel en mechanisch in tot hij vond wat hij zocht. En dat waren alle artikelen over aanslagen, overvallen, arrestaties en ontvoeringen, politierapporten, achtergrondverhalen, opsporingsberichten, commentaren, foto’s van opgeblazen auto’s, ingestorte huizen, gewonden, doden, vermisten. In het zwarte boek verzamelde hij de artikelen over Arabische groeperingen, maar ook over aanvallen, razzia’s en overvallen door de Engelsen; het witte boek bevatte artikelen over Irgoen en andere Joodse activistische organisaties. Hij knipte ze uit, plakte ze in en schreef de datum erbij.

‘De Engelsen willen de lijfstraffen in Palestina afschaffen,’ zei hij. ‘Achtien stokslagen en achttien maanden cel, die tijd is voorbij. In plaats daarvan willen ze achtentwintig maanden cel onder verzwaaard regime. Dat noem ik nog eens gerechtigheid.’

Ze kon niet aan hem horen of hij er woedend over was of op een vertwijfelde manier verdrietig. Beide, dacht ze, maar de woede zal vast overheersen.

Ze ging zitten, stak haar hand uit, en hoewel ze wist dat hij het niet prettig vond, streek ze het haar uit zijn gezicht. Hij verstrakte, haar hart bonkte. Ze boog zich naar hem over.

Hij beantwoordde haar kus, eerst schuchter, toen hartstochtelijk, legde een arm om haar heupen en trok haar naar zich toe. Plotseling liet hij haar weer los en wendde hij zich van haar af.

‘Ik ben je broer,’ zei hij.

‘Nietes,’ wierp Lilya tegen.

‘Lilya ...’

‘Jij bent Yoram Lippman.’

‘Lippman bestaat niet meer. Ehoed en Deborah zijn mijn ouders en jij bent mijn zusje.’

Ze hoorde een lichte trilling in zijn stem, lichte onzekerheid, en

door die kleine opening kroop hoop naar binnen. Hij houdt van mij, dacht ze, hij moet en zal van me houden, we zullen samen gelukkig worden.

Ze merkten niet eens dat nu ook de viool zweeg.

Toen Ofer Kis even later met de vioolkoffer onder zijn arm de tuin in kwam en recht op Yoram afliep, boog ze zich snel weer over haar boek.

‘Ze hebben de synagogen in brand gestoken. Vannacht, in Duitsland,’ zei hij buiten adem. Hij legde zijn vioolkoffer in het gras en zeeg er krachteloos naast neer.

In een van de keukenkastjes vond ze thee, de gasbrander deed het in één keer. Ze trok snel haar kleren aan – een versleten broek van een uniform en een bijpassend hemd uit de kibboets – en wierp een blik door het huis. De schelp. Hij lag tussen twee boekensteunen, Lilya schrok er bijna van. Voorzichtig pakte ze hem op. Hij was lichter dan ze zich herinnerde, ze hield hem onder haar neus en snoof diep. Hij rook niet meer zo naar zee en zout als toen ze hem had gevonden en hem aan haar vader had gegeven. De geur was vervlogen.

Vijf dagen had ze met Ehoed langs de zee gelopen, *mi-jam le-jam*, van zee naar zee. Ze was toen zestien, Yoram was net het huis uit, hij ging in Haifa bij een bewateringsbedrijf in de leer. Haar moeder had zich ermee bemoeid, en gezegd dat het veel te gevaarlijk was en dat ze in elk geval de Arabische dorpen moesten omzeilen. Ze had ongetwijfeld gelijk, maar Lilya’s vader luisterde niet en ze hadden hun plan doorgezet. Ze hadden een tocht gemaakt van Kineret aan het meer van Galilea tot aan de Middellandse Zee. Aan het eind waren haar schoenen scheef gelopen. Onderweg praatten ze, zwegen ze, zongen ze liedjes en lachten ze. Het was de eerste en tevens de laatste keer dat ze haar vader helemaal voor zichzelf had gehad. Op de laatste dag lag de berg Karmel voor hen, en toen ze het hoogste punt hadden bereikt, waar het gebergte afliep naar de kust, zagen ze de zee. Haar vader sloeg zijn armen om haar heen en het leek alsof hij haar nooit meer wilde loslaten. Ten zuiden van Haifa bereikten ze de vloed-

lijn en daar vond ze op het strand die bijzondere schelp, wit als marmer uit Carrara en met donkere strepen overtrokken, alsof ze met de hand waren geschilderd. Ze pakte hem op, snoof de geur op en gaf hem aan haar vader.

Pas vlak voor hun thuiskomst begreep ze, niet zonder een gevoel van bitterheid, dat haar vader met hun gezamenlijke tocht ook nog een ander doel voor ogen had en hij zich – net als haar moeder – zorgen maakte om Yoram. Die was begonnen 's avonds na het werk met wapens te oefenen en ging om met vrienden die een en al ongeduld waren en de kille leer van Ze'ev Jabotinski aanhingen. Net als die zeloot, Menachem Begin, voor wie haar vader een diepe minachting koesterde. Jonge mensen moeten Hebreeuws spreken en een wapen dragen. Meer niet. Dat was zo ongeveer de kern van hun zogenaamde leer. Of zij van plan was Yoram in die leer te volgen, wilde haar vader weten, of zij ook de weg van het geweld zou kiezen. Nog even en ook zij zou het huis verlaten om te gaan studeren, misschien kwam zij ook wel in contact met die mensen.

Even voor tien verliet ze het huis, stak de binnenplaats over en stapte de drukke straat op.

Het café van Ascher Lewandowski lag aan het eind van de Ben Yehuda Street, vlak bij King George Street. Het huis was gebouwd in de tijd van de Osmaanse overheersing en in de loop van de jaren vervallen. De ramen waren er altijd vies, de plafonds laag, het café was lang niet zo beroemd en drukbezocht als Café Europa, dat maar een paar honderd meter verderop aan Jaffa Road was gevestigd in het prachtige Sansourgebouw, of het ook bij de Engelsen zeer geliefde Atara, dat bekendstond als een verzamelpunt voor bohemiens, ook vlakbij. Dat Elias Lind uitgerekend hier had afgesproken verbaasde haar niets. Hier, aan het eind van de straat, was de tijd stil blijven staan. In 1925, 1930, 1936, ergens voor de oorlog. Nu was het 1946 en een wereld was ten onder gegaan; maar niet in café Lewandowski, het verzamelpunt voor de Jekkes: de voertaal was er Duits, er werd gedebatteerd over Europa en over Duitsland, Bamberg, Hamburg en Königsberg,

de klanten probeerden er de versleten boorden van hun overhemden te verbergen die voor de laatste keer in Breslau of in Trier waren opgelapt, ze zaten uren achter een kop filterkoffie te fluisteren, te luisteren, hielden monologen over Duitse koffie en roggebread, de regionale Duitse keuken, gemberbolussen en deelden de nieuwtjes die ze hadden gehoord – dat wil zeggen, wat Mendel vertelde die het van Levi had gehoord, die het zelf uit zeer betrouwbare bron had.

De afgelopen maanden viel er niets goeds te melden. Al overdreven de kranten altijd, wat niemand moe werd te herhalen, maar tegenwoordig kon men niet anders dan geloof hechten aan wat ze schreven. Bij boekhandel Steinmatzky hingen ze, ook de Amerikaanse, Engelse en Franse kranten. De somberste vermoedens werden bevestigd, ouders, familieleden, neven en nichten, vrienden, klasgenoten – ze waren allemaal verdwenen. De omvang van wat er in Duitsland en Europa was gebeurd, drong langzaam tot iedereen door, rammelde ook aan de deuren van de cafés, maar de omvang was zo onvoorstelbaar dat niemand het kon bevatten. Teken een monster op een bierviltje en het blijft nog steeds kleiner dan je hand.

Ze liep door Ben Yehuda Street, ver kon het niet meer zijn.

Pas gisteren had ze haar opdracht gekregen, maar het leek een eeuwigheid geleden. Ze zag Shimon Ben Gedi weer voor zich, over een tafel gebogen toen ze binnenkwam. Het geheime kantoor was gevestigd op de eerste verdieping van een onopvallend pand in Harkayon Street in Tel Aviv. Ben Gedi was veranderd sinds haar opleiding, toen hij haar en anderen onderwees in de strijd voor de rechtvaardige zaak, met verstand, hardheid en alle mogelijke soorten wapens. Hij keek maar even op, met een blik waarin te lezen stond: ik wist dat je zou komen. Hij begroette haar met een afgemeten 'Sjalom' en boog zich weer over zijn papieren.

Ze keek naar hem. Hij had brede en hoekige schouders, die door de tijd zelf leken gebeeldhouwd. Het leek alsof zijn jukbeenderen waren gegroeid, zijn ogen lagen diep in hun kassen alsof

zijn schedel ze wilde verslinden. Hoewel hij de veertig duidelijk was gepasseerd, maakte hij nog steeds een atletische indruk. Hij droeg een wit overhemd dat openstond, met nonchalant opgerolde mouwen, en een korte kaki broek. Hij had tegenwoordig een leesbril nodig. Mocht ze hem? Niet bijzonder, maar ze had altijd respect voor hem gehad, hij was de Palestijnse zaak met hart en ziel, met verstand en vastberadenheid toegewijd. En hij was een goede leraar voor haar geweest, waarschijnlijk de beste die ze zich had kunnen wensen. Was de Hagana maar een echt leger geweest, dacht ze, dan was Shimon Ben Gedi ongetwijfeld een van de belangrijkste generaals geweest. De Engelsen waren bang voor hem, maar zochten tevens zijn gezelschap. Ze wisten dat ze niet op hem hoefden te rekenen, maar de wetenschap dat hij onberekenbaar was, gaf op zichzelf een vertrouwd gevoel; bij Ben Gedi wist je altijd waar je aan toe was.

Zijn bureau lag bezaaid met paperassen, rapporten, landkaarten en boeken. Als hij werd ontdekt moest het eruitzien als een tafel in het kantoor van een advocaat of een belastingadviseur, niet als de kale, ongedekte tafel van het verraad en de samenzwering. Achter het halfgeopende raam hoorde ze de zee de oever strelen. In de verte klonken de sirenes van een militaire patrouille. Een vochtige, door de zee gezouten hitte hing boven Tel Aviv als voorbode van de onvermijdelijk zware en drukkende zomer.

Hij wenkte haar naderbij, keek haar kort aan, glimlachte en zei: 'Dank je.' Toen wees hij op de kaart die voor hem lag. 'Het Duitse Rijk' stond in de hoek rechtsboven, met daaronder een hakenkruis. Op het onderste deel van de kaart had Ben Gedi cirkeltjes gezet en hij tikte met een potlood op de kaart. Duitsland was een grote wachtkamer, zei hij, wijzend op de kringetjes. Overlevenden uit het oosten probeerden Beieren te bereiken. In Landsberg, Feldafing en Föhrenwald waren grote vluchtelingenkampen ontstaan. In de buurt van Wolfratshausen stond een woonwijk die was gebouwd door IG Farben, stenen huizen met verwarming, gebouwd voor de arbeiders van de nabijgelegen munitiefabriek. De situatie werd steeds ernstiger. Uit Rusland en Polen kwamen verontrustende berichten, hij vermoedde dat er een nieuwe golf

Joodse vluchtelingen uit Oost-Europa naar Duitsland zou komen. De UNRRA kon geen nieuwe mensen vinden, de Amerikanen toonden zich gewillig, maar deden niet veel, er was geen materieel. In Palestina ontbrak het aan kennis over de toestand in de vluchtelingenkampen. Hij had een gedetailleerd rapport nodig, en wel uit het grootste kamp, uit Föhrenwald. Met zo concreet mogelijke aanbevelingen. Hij verwachtte van haar een met het scalpel geschreven verslag. Wie het las, moest de pijn kunnen voelen.

Rapport, expertise, Duitsland, scalpel? Voor ze goed en wel begreep waar hij het over had en zij hem kon vragen of dat betekende dat hij haar naar Duitsland wilde sturen, legde hij een pas op tafel. American JOINT Distribution Committee, kortweg JOINT. Op een foto van haar werd haar halve wang bedekt door een stempel, als een tatoeage. Ze keek er verschrikt naar.

‘Hartelijk welkom bij JOINT, *commissioner* Wasserfall,’ zei Ben Gedi.

JOINT was een van de belangrijkste hulporganisaties voor Joodse vluchtelingen en zou Lilya onder zijn hoede nemen. ‘Volstrekt legaal,’ zei hij, ‘en al geregeld.’ De Engelsen zouden haar laten vertrekken, met dat stempel als afscheidskus. Binnen een paar weken zou ze weer terug zijn, niemand zou er iets van merken en wie dacht dat ze ergens in het noorden zou zitten – hij keek haar over zijn bril aan, ze wisten allebei dat hij haar ouders bedoelde – zou weten dat ze in veilige handen was.

Ze zou het liefst zijn opgestaan en onmiddellijk weer zijn vertrokken. Hoewel ze tijdens haar opleiding had geleerd dat orders van meerderen zonder morren opgevolgd dienden te worden omdat zonder een betrouwbare bevelsstructuur de strijd nooit kon worden gewonnen, viel het haar nog altijd zwaar om zich daarnaar te voegen. Ze had het prettiger gevonden als Ben Gedi haar had gevraagd of ze überhaupt bereid was naar Duitsland af te reizen, zeker in het licht van wat er allemaal was gebeurd en wat hij van haar wist. Bovendien repte hij met geen woord over wat ze de dagen voor hij haar had opgeroepen allemaal in het noorden voor hem had uitgezocht, de berichten die ze hem via een bode had doen toekomen; concepten, schetsen en plannen

voor de tijd ná de grote actie waarover ze daar voor het eerst hoorde: *Operation Markolet*, de vernietiging van alle bruggen en toegangswegen in Palestina, die een zware slag voor Engeland zou betekenen. Ze was er vast van overtuigd dat hij haar daarom had laten komen, zij de toekomstige koningin van de communicatie, expert in geheime berichten, codes en pamfletten, manifesten en missiven, cryptogrammen, aanwijzingen op papier en geheimschrift. Ze was een handwerkster van het woord, zei hij altijd; als ze haar best bleef doen, zou ze de beste in haar vak kunnen worden.

En nu wilde hij haar, een van zijn beste leerlingen, naar Duitsland sturen, om haar een rapport te laten schrijven! Om dat te snappen had ze geen decodeerapparatuur, ponsmachines of een handboek voor cryptografie nodig. Kennelijk achtte hij haar niet rijp genoeg voor de operatie die ophanden was. Niet voldoende inzetbaar, te weinig opgewassen tegen de druk. Hij ging ervan uit dat ze een verhoor achter Britse muren niet zou doorstaan. Hij had haar gewogen en te licht bevonden, althans voorlopig. Lilya Tova Wasserfall vormde in zijn ogen een te groot risico.

Of was hij bang dat zij uit het noorden zou terugkeren vol haat in plaats van vol spijt, dat ze in plaats van paperassen handleidingen voor het vervaardigen van bommen mee zou nemen en een hart van steen?

‘Ga zitten. Je ziet er niet goed uit,’ zei hij. Ze kon hem maar met moeite volgen. Hij had een glas water voor haar gehaald, zijn werk opzijgelegd en haar langdurig aangekeken. Het lukte haar niet meer zijn blikken te duiden. Er had een woordenwisseling plaatsgevonden, maar ze kon zich de details niet meer voor de geest halen, op een bepaald moment ving ze het woord ‘bevel’ op, dat als de kille kling van een zwaard door de lucht sneed. Toen was hij gaan zitten, had hij haar indringend aangekeken en legde hij haar vervolgens ‘de zaak Lind’ uit.

Elias Lind had een paar dagen eerder van twee vertegenwoordigers van de Engelse mandaatsmacht bericht gekregen dat zijn broer Raphael, een gerenommeerde wetenschapper, door de nazi's was vermoord. Maar Lind beschikte over aanwijzingen dat

Raphael nog leefde. Hij vertrouwde het bericht over de dood van zijn broer niet en hij was bij Ben Gedi in Tel Aviv langsgegaan. Ze kenden elkaar nog van vroeger en waren elkaar bij de Jewish Agency weer tegen het lijf gelopen.

‘Spreek af met Elias Lind,’ had Ben Gedi uiteindelijk tegen haar gezegd, ‘misschien vind je in Duitsland iets wat we tegen de Engelsen kunnen gebruiken. Het zou onze zaak sowieso ten goede komen als we kunnen achterhalen wat er feitelijk met Raphael Lind is gebeurd. Na Operation Markolet zal de situatie hier verharderen, en zullen we behoefte hebben aan andere, ongebruikelijke en onzichtbare wapens. Jij, Lilya, kunt daar misschien voor zorgen.’

Ze was nog een tiental meters van de ingang van café Lewandowski verwijderd toen ze luide stemmen hoorde. Engelse politieagenten kwamen haar tegemoet. Doorlopen, langzaam, niet opkijken, zei ze tegen zichzelf. Passanten bleven staan. De stemmen achter haar werden luider, ze hoorde zowel Hebreeuws als Engels. Inmiddels was ze bij het café. Aan de overkant stopte een jeep en er sprongen soldaten met geweren uit. Ze duwde de deur van het café open en trok hem meteen weer achter zich dicht. Pas toen ze binnen was, draaide ze zich om en keek door het raam naar buiten. De soldaten gingen een huis in en kwamen binnen de kortste keren weer naar buiten met een jongen die ze handboeien om hadden gedaan. Zijn overhemd was gescheurd en hij keek haar recht in het gezicht. De hand van een van de soldaten hield zijn nek omklemd. Ze herkende hem, het was die vriend van Yoram, Ofer Kis, de muzikant. Hij moest haar hebben gezien. Wegwezen, Lilya, zeiden zijn ogen, snel, smeer ’m. Toen duwden ze hem in de jeep.

Ascher Lewandowski stond achter de bar met een droogdoek over zijn linkerschouder en keek haar aan. Ze liep naar hem toe.

‘Zomaar,’ zei ze, ‘ze nemen hem zomaar mee. Ik ken hem. Hij is goede maatjes met Beethoven, verder niets.’

Ascher legde een vinger tegen zijn lippen en keek haar bijna vaderlijk bezorgd aan.

‘En iedereen hier staat erbij, kijkt ernaar en doet verder niets. Dat trotse volk. Moet dit dan gewoon maar zo doorgaan?’ Ze voelde dat iemand achter haar was komen staan.

‘Ik begrijp uw standpunt, jongedame, maar op dit ogenblik kunnen we niet veel uitrichten. Niet met onze wapens.’

Ze draaide zich om. Het was een lange man, misschien iets ouder dan haar vader, ze schatte hem midden vijftig, de jaren hadden hem tanig gemaakt. Zijn Hebreeuws had een Duits accent, hij sprak klinkers en medeklinkers hoekig uit en in hanteerbare lettergrepen, langzaam en duidelijk alsof hij voorlas uit een abc-boekje. Hij droeg een zware bril met een schildpadmontuur en zijn ogen achter de glazen waren zo groot als schoteltjes. Hij had een volle kop met haar dat nog maar nauwelijks grijs was. Zijn nogal versleten grijze pak van Europese snit was hem iets te groot, maar leek ooit op maat gemaakt. Hoewel hij nog kaarsrecht overeind stond, had hij een stok in zijn hand die zelfs voor een stadswandeling nog te dun leek. Op zijn gezicht, dat ondanks de dikke bril en de groeven die het leed, de jaren, de woestijnzon en het eenzame ploeteren in zijn schrijfhok erin hadden getrokken, verbazingwekkend levendig was, verspreidde zich een glimlachje.

‘Ik heb Ascher gevraagd om een plekje bij het raam voor ons vrij te houden,’ zei hij. ‘Ik heb licht nodig, weet u, veel licht. En u kunt vanaf die plek in de gaten houden of er buiten nog meer onrecht plaatsvindt. Ik vrees overigens dat we daar niet lang op hoeven te wachten.’

Lilya keek hem sprakeloos aan.

‘Kom! We hebben tenslotte een afspraak. De koffie is al besteld.’

Elias Lind leidde haar naar een tafeltje bij het raam en tikte onderweg bijna elke stoel, bezet of niet, met zijn stok aan. Hij strekte zijn armen naar ze uit, alsof die stoelen boeien waren in een voor haar onzichtbare zee, door Ascher Lewandowski uitgezet om hem de weg te wijzen.

Hij trok een stoel onder de tafel vandaan, wachtte tot ze ging zitten en nam toen tegenover haar plaats. Ascher bracht koffie en twee glazen water naar hun tafeltje. Elias Lind zette de stok tegen de vrije stoel, waarop al een zwarte aktetas lag.